

БОШЛАНГИЧ СИНФ ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ЛОЙИХАЛАШТИРИШ

А. Р. Ҳамроев

Бухоро давлат университети

Аннотация: Мақолада она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириши амалиётини асослаш, унинг ўзига хос хусусиятларини тавсифлаш учун педагогик тажриба предмети, мақсади, вазифаларини аниқлаш, натижаларини таҳлил қилишга доир фикр баён этилган. Она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштиришининг асосий мақсади таълим самарадорлигини ошириш ва сифатини яхшилашдан иборат.

Она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириши зарурати она тилини ўқитиш орқали ўқувчиларни мустақил фикрлаш малакасига эга шахсни тарбиялаш вазифасидан келиб чиқади.

Калим сўзлар: она тили, бошланғич синф, ижодий таълим, ижодийлик, ижодий фаолият, лойиҳа, лойиҳалаштириш, тафаккур, таълим жараёни, самарадорлик, педагогик тажриба, ташиқил этиши, бошқариш, назорат қилиш, давлат таълим стандарти, ўқувчи.

Изоҳли-кўргазмали таълим энг кўп қўлланиладиган таълим тури бўлиб, қатор афзалликларга эга. Бироқ ушбу таълимнинг хотирага мўлжалланганлиги, ўқувчиларнинг ўқув-тарбия жараёнидаги суист иштироки, тескари алоқанинг умумий характери кабилар изоҳли-кўргазмали таълимнинг камчиликларини кўрсатади. Бу камчиликларни бартараф этишда ижодий таълим имкониятлари ниҳоятда катта. Ижодий таълимнинг ўзига хос жиҳатлари бор: таълим мазмунининг дидактик ишлов берилганлиги, ўқув-тарбия жараёнининг ҳам хотирага, ҳам тафаккурга мўлжалланганлиги, ўқувчилар ўзлаштиришининг индивидуаллиги, таълимда ўқувчилар фаоллиги каби хусусиятлар ижодий таълимнинг ўзигагина хос сифатлардир. Уларга риоя қилиш таълим жараёни самарадорлигини оширишга олиб келади. Ана шуларга кўра ижодий таълим шароитида ўқув ишларининг самарадорлигини ошириш педагогик тажриба предмети сифатида белгиланди.

Дидакт ва методистлар таълим жараёнининг самарадорлиги деб ўқув-тарбия жараёнида қўйилган мақсад ва эришилган натижа ўртасидаги фарқни изоҳлайдилар. Таълим жараёнида қўйилган мақсад ва эришилган натижа ўртасидаги тафовут қанча кам бўлса, таълим шунча самарадор саналади.

Самарадорликнинг сифат кўрсаткичлари билим ва фаолият усулларини эгаллашга кўра аниқланади. Миқдор кўрсаткичлари эса таълим мақсади ва ўқувчилар эришган билим, кўникма, малакалар орасидаги фарққа кўра аниқланади. Самарадорликни ошириш қуйидаги йўналишлар бўйича синовдан ўтказилади: таълим сифати (ўқувчилар билимининг қўлаи, умумлаштиришлар даражаси, билимларни ишлаб чиқаришга татбиқ эта олиш, билим ва малакалардан зарурат туғилганда фойдалана билиш)ни яхшилаш; таълим натижасининг қўйилган мақсад (билим, малака, ижодий фаолият тажрибасини Давлат таълим стандартлари даражасида ва ундан юқори даражада ўзлаштириш)га

яқинлаштириш; таълим воситаларининг таълим-тарбия жараёни моҳиятига мослигини таъминлаш; вақт бюджетини оқилона тақсимлаш.

Қайд қилинган йўналишлар педагогик тажриба мақсадини аниқлашни маълум даражада осонлаштиради: ижодий таълимни илмий асосланган лойиҳалаштириш воситалари негизида ташкил этиш, бошқариш, назорат қилишнинг самарадорлик даражасини дидактик жиҳатдан белгилаш педагогик тажрибанинг мақсади ҳисобланади.

Педагогик тажриба предмети, мақсадини назарда тутиб қуйидагиларни педагогик-методик жиҳатдан ҳал қилишни тажриба вазифалари деб белгиладик.

I. Педагогик тажрибапредметини аниқлаш, мақсадини расмийлаштириш. Ижодий таълимнинг самарадорлик даражасини ўрганиш, таълим самарадорлигини оширишга йўналган омилларни таҳлил қилиш йўли билан самарадорлик аниқланиб, тадқиқот мақсади шакллантирилди.

II. Ижодий таълим муносабати билан бошланғич синфларда она тили таълимини ўқитиш тизимига киритилган янгиликларни тавсифлаш. Она тили таълимини ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш асосида умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиш шарт-шароитлари янгиланди, таълимни ташкил этиш, бошқариш, назорат қилишга яроқли лойиҳалаш концепцияси яратилди.

III. Педагогик тажрибасамарадорлигини ўрганиш ва тавсифлаш учун ижодий таълимни изоҳли-кўرғазмали таълимга таққослаш шакллари қайд қилиш. Бу вазифани сифатли ҳал этиш мақсадида ўқитувчилар изоҳли-кўрғазмали ва ижодий таълимга оид дарс қурилиши билан таништирилди, уларга тегишли тавсиялар берилди.

IV. Ижодий таълим шароитида ўқувчиларда юз берадиган индивидуал ўзгаришларни изчил қайд этиш. Бу мақсадда ўқувчиларни индивидуал кузатиш режаси ишлаб чиқилди. Унда ўқувчилар томонидан ўқув материалига оид ахборотларни қабул қилишдаги аниқлик; топшириқларни аниқ, тўлиқ, диққат билан бажариш; билишга қизиқиш, топшириқларни мустақил белгилаш каби хусусиятлар қайд этилди.

V. Она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштиришнинг самарадорлик билан боғлиқ хусусиятларини ўрганиш. Дастурнинг самарадорлиги у нима мақсадда фойдаланилишидан тортиб лойиҳалаш жараёнигача бўлган элементларга боғлиқ бўлиб, уни бир мезон билан баҳолаш қийин. Шундай бўлса-да, она тили таълимини лойиҳалаштириш дарс самарадорлигининг асосий хусусияти сифатида қаралади. Лойиҳалаштиришнинг ишончлилиги деганда ундаги хатоларнинг бар்தараф қилинганлик даражаси тушунилади.

Ҳар бир дарснинг лойиҳаси ва унинг бажарилишидаги шартлар аниқ белгиланган бўлиши лозим. Педагогик тажриба жараёнидаги бу хусусиятларнинг дарс самарадорлигига таъсири ҳам ўрганилди.

VI. Таҳлил қилиш учун натижаларни тўплаш. Педагогик тажриба натижаларини сонлар воситасида қайд этиш ва статистик методлар асосида қайта ишлаш қўлланиладиган услубиятларнинг фарқлилигини ва бирининг иккинчисидан устунлигини кўрсатувчи усулдир.

Бошланғич синф она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштиришнинг психологик, педагогик, методик асосларини ўрганиш, лойиҳалаштиришнинг хусусиятлари билан боғлиқ хусусий муаммоларни ечиш йўллари излашдан иборат. Бунинг учун ишни она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий

фаолиятини лойиҳалаштириш асосида дарсларни ташкил қилиш ўқувчилар билим савиясини оширадими ёки пасайтирадими деган саволга жавоб излашдан бошладик. Шу мақсадда тўртта умумий ўрта таълим мактабини танлаб, тажриба учун ажратилган ҳар бир синфда 5 тадан дарс кузатилди.

Дарслар одатдаги ўқитилаётган синфларда ташкил қилинганда, ўқувчилар таълимда суст иштирок этишди, ҳар бир машғулотда 2-3 та машқ бажаришгагина улгуришди, холос. Ўқувчиларнинг аксарияти дарсда “кузатувчи”дек қатнашди. Қолган ўқувчиларнинг ҳам ўқитувчи саволларига берган жавобларидан уларнинг ўқув материаллини тўлиқ ўзлаштирмаганликлари аниқланди. Дарсда ўқувчилар билимини баҳолаш ҳам қисман амалга оширилди ва баҳолаш одилона бўлмади.

Она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш воситасида маълум тайёргарлик лойиҳа асосида ташкил қилинган дарсларда ўқувчилар фаоллиги кузатилди. Ўқувчилар бир дарсда 4-5 та машқ бажаришга улгурдилар ва уларнинг ўқитувчи саволларига жавоблари ҳам асосли бўлди. Ўқувчиларнинг баҳоланиш даражаси ошди. Дарсда ўқувчиларни фаоллаштиришга мўлжалланган лойиҳалардан фойдаланилганда эса синф ўқувчиларининг билимини тўлиқ ва ҳаққоний баҳолашга эришилди.

Она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш муаммосининг мактаб амалиётидаги аҳволи таҳлил қилинади. Она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш тажрибасини тизим сифатида қараб, ижодий таълим амалиёти хусусиятларини ажратишга, мактаб ўқитувчиларининг ижодий таълим тўғрисидаги фикрларини қайд этишга ҳаракат қиламиз. Бошланғич синф она тили таълимини ижодий ташкил этиш амалиётининг реал аҳволи ва ўқитувчиларнинг ўз фикрларини бир-бири билан таққослаб ижодий таълимнинг кучли ҳамда заиф томонларини ажратамиз.

1. Бошланғич синфларда она тили таълимини ижодий ташкил этиш тажрибаси. Она тили таълимини ижодий ташкил этиш бўйича мавжуд тажрибани ўрганиш ва умумлаштириш мақсадида илғор ўқитувчиларнинг дарслари кузатилиб, ёзиб олинди. Дарсларни кузатиш ва қайд этиш жараёнларида қуйидаги саволларга жавоб изланди: а) ижодий таълимнинг мақсади билан дахлдор саволлар-таълимни ижодий ташкил этишнинг мақсад, вазифалари, танланган ўқув топшириқларининг ижодий таълим мақсади, вазифаларига мослиги; б) ижодий таълим мазмуни билан дахлдор саволлар-ижодий ўқув топшириқларининг мазмуни нималарга кўра аниқланади, ижодий топшириқларнинг ўқув материали мазмунига мослиги, ўқитувчиларнинг реал ўқув имкониятларига мувофиқлиги, у ёки бу ижодий ишнинг ўқув топшириқлари тизимидаги ўрни; в) ижодий таълимнинг жараёний хусусиятлари билан алоқадор саволлар-ижодий топшириқларнинг дарс тури, босқичларига мослиги, ижодий таълимда ўқитувчиларнинг реал ўқув имкониятлари, ишлаш темпи билан боғлиқлиги, ижодий ишларни бажаришда фойдаланиладиган усуллар, ижодий топшириқларни бажаришда олдин ўрганилган билим ва фаолият усулларини қўллаш, янги билим ва фаолият усулларини қайд қилиш воситалари; г) ижодий ишнинг натижаси билан дахлдор саволлар-у ёки бу ижодий ишнинг ўқувчилар учун аҳамияти, ўқув топшириқларининг ўқув материали мазмунини тўлиқ ўзлаштириш талабларига етарлиги, ижодий ишларнинг ўқитувчиларда мустақил фаолиятни шакллантиришдаги роли ва ш.к.

Дарсларни кузатиш ва қайд қилишда проф. О.Розиқов ишлаб чиққан дарс турларини асос қилиб олдик [1. Б. 32]. Бунда қуйидаги дарс турлари қайд қилинган: янги ўқув

материалини ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарслари; ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарслари; билим ва малакаларни умумлаштириш дарслари; билим ва малакаларни назорат қилиш дарслари [1.Б. 34-68]. Таълимни ижодий ташкил этиш муаммоси бўйича 200 дан ортиқ дарс қайд қилиниб, ёзиб олинди. Ижодий ишларни ташкил этишга оид кузатилган дарслар тақсимооти 1-жадвалда келтирилди.

1-жадвал. Ижодий ишларни ташкил этишга оид кузатилган дарслар тақсимооти

Кузатилган дарслар миқдори	Дарс турлари			
	Янги мавзуни ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарси	Ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарси	Билим ва малакаларни умумлаштириш дарси	Билим ва малакаларни назорат қилиш дарси
200	57	123	8	12

Жадвалдан кўринадики, она тилига оид дарс турларининг ҳар бирида ижодий таълимни ташкил этиш имкониятлари ниҳоятда кенг. Биринчи дарс тури-она тилидан янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарсининг ядроси ўқитувчиларни янги мавзуни ўрганишга тайёрлаш, янги таъриф, қоидаларни, мавзуга оид далилларни идрок қилишни таъминлаш, идрок қилинган фаолиятдан илк бор ўтган билим, фаолият усулларини мустаҳкамлашдан иборат. Таълим жараёнида муаммолар қўйиш, саволларни ўртага ташлаш, қийин ўқув ҳолатлари ҳосил қилиш йўллари билан ўқувчилар диққати янги мавзу ва унга оид далилларга тортилади, мавзуни ўқитиш мақсади тушунтирилади. Бинобарин, ўқувчиларга ўз мақсадларини мустақил белгилашга жалб қилиш, қўйилган муаммонинг қийинлигини англатиш, қўйилган саволларга жавоб излатиш йўллари орқали ҳам таълимнинг самарадорлигини ошириш, ўқитувчиларни ижодий ишлашга ундаш мумкин. Дарсининг иккинчи босқичи-янги билим ва фаолият усулларини идрок этиш босқичида ҳам ўқувчиларнинг ижодий изланишларини ўтказиш имкониятлари бисёр топилади: олдин ўрганилган мавзуга ва энди ўрганилаётган мавзуга оид далилларни ўзаро таққослаш, мавзуга оид далилларни кузатиш, кузатилган далиллардан хулосалар чиқариш, чиқарилган хулосани дарсликда берилган таъриф, қоидага таққослаш. Бу кўринишдаги ўқув юмушлари ўқитувчиларнинг ижодий мустақил фаолиятини таъминлайди. Худди шунга ўхшаб, мавзу ўрганилгач, уни мустаҳкамлаш босқичида ҳам турли-туман ижодий ишларни ўтказса бўлади. Бундай кўринишдаги ижодий ишлар сирасига ўрганилган таъриф, қоидаларни янги далилларга кўчириш, таъриф, қоидаларни янги ўқув ҳолатига татбиқ қилиш каби ижодий ишлар киради. Булардан аён бўладики, дарс турларининг ҳар бирида ўқитувчиларни ижодий ишларга жалб қилиш имкониятлари ниҳоятда кўп бўлиб, уларни методик жиҳатдан тўғри белгилаб олиш долзарб муаммо саналади. Шу муносабат билан ўқитувчилар тажрибасига мурожаат қиламиз: янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарс типи бўйича 57 та машғулот кузатилиб, уларда ҳаммаси бўлиб 25 марта ижодий иш ташкил этилди. Ҳар бир ижодий ишга ўртача 3 минутдан вақт ажратилди. Ижодий ишлар дарсининг асосий босқичларига тақсимооти 2-жадвалда келтирилди.

2-жадвал. Янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарсларида ижодий ишларнинг миқдори

Ўзиб олинган дарслар миқдори	Ўқув вақти (минут хисобида)	Дарснинг асосий босқичлари			Ижод. иш учун ажрат. вақт (%ҳисобида)
		Янги ўқув материални ўрганишга тайёргарлик	Янги ўқув материални ўргатиш	Янги ўқув материални мустаҳкам-лаш	
57	2565	12	33	30	75
(%) хисобида	100	≈2,3	≈6,2	≈5,3	≈13,8

Жадвалдан икки хил хулоса чиқариш мумкин: аввало, она тили дарсларининг биринчи турида ижодий ишларни ташкил этишга ниҳоятда оз вақт ажратилса-да, ахён-ахёнда ўтказилиб турилади; аммо шунга қарамасдан она тили машғулотларида ўқитувчиларнинг ижодий ишларига ниҳоятда оз вақт ажратилади. Ҳар бир ижодий ишни тайин этиш ва бажартириш учун ўртача 3 минут вақт берилади. Янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарсларида умумий вақт бюджетининг тақрибан 14%и ижодий ишларга сарфланади. Вақт бюджетини бу шаклда тақсимлаш ўқитувчининг фаоллигига асосланган бўлиб, унда янги ўқув материални, асосан, дедуктив йўл билан тушунтирилади.

Иккинчи дарс тури-ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсида ўрганилган мавзулар бўйича малакалар такомиллаштирилади. Биз шу типдаги дарслардан 123 тасини ўзиб олганмиз. Кузатилган дарсларда, асосан, дарслик машқлари устида иш қилинади. Ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарслари ўқитувчилар хотирасига мўлжалланган бўлиб, уларда билимларни ўхшаш шароитларга татбиқ қилиш каби ўқув юмушларига кўп вақт ажратилади. Бу ўз навбатида ижодий топшириқларни таълимга татбиқ этиш учун жуда оз вақт ажратишга олиб келмоқда. Кузатилган дарсларда ҳаммаси бўлиб, 103 марта ижодий иш ўтказилиб, ўртача 5 минутдан вақт сарфланди. Ижодий ишларнинг барчаси ўрганилган билимни берилган ҳолатларга татбиқ қилиш характерида эди.

Методик адабиётларда ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсларининг учта асосий босқичи ажратилади: ўрганилган билим ва фаолият усуллари фаоллаштириш. Берилган далилларнинг қайси таъриф, қоидага тааллуқлигини аниқлаш, топшириқни бажара туриб, таъриф, қоидаларни эсга тушириш, қўйилган муаммонинг қайси таъриф, қоидага кўра ҳал қилинишини белгилаш ва ш.к. Бундай ўқув ҳолатларида ўқувчилар билим ва фаолият усуллари онгли, мустақил фаолият кўрсатиш йўллари билан эсга туширишади. Кузатилган дарсларда бу типдаги ижодий ишлар ташкил этилади; ўрганилган билим ва фаолият усулини турли ўқув ҳолатларига татбиқ қилиш. Биз кузатган 103 ижодий топшириқ дарснинг иккинчи босқичига-билим ва фаолият усуллари берилган ҳолатларига татбиқ қилиш жараёнига мос келади; ўрганилган таъриф, қоидалар ўзлаштирилган тушунчаларнинг янги-янги қирраларини аниқлаш босқичи. Ўрганилган таъриф, қоида бўйича далилларни кузата туриб, унинг янги хусусиятларини ажратиш, билимларни янги ахборотлар билан бойитиш дидактик изланишларда кумуляция деб юритилади. Кумуляция ҳодисаси-ўрганилган билим, фаолият усуллари кенгайтириш билимларни дастлабки ўрганишдан тортиб, таълим жараёнининг барча босқичларида муттасил давом эттирилса, таълимни ижодий ўтказишнинг самарадорлиги шунчалик ошади. Кузатилган дарсларда кумулятив

характердаги ўқув топшириқлари ташкил этилмади. Ижодий ишлар дарснинг асосий босқичларига тақсимооти 3-жадвалда келтирилди.

3-жадвал. Ижодий ишлар дарснинг асосий босқичларига тақсимооти

Ўзиб олинган дарслар миқдори	Ўқув вақти (минут ҳисобида)	Дарснинг асосий босқичлари			Ижодий иш учун ажратилган вақт
		Билим, фаолият усулларини эсга тушириш	Билим, фаолият усулларини татбиқ қилиш	Билим, фаолият усулларини кенгайтириш	
123	5535	-	515	-	515
% ҳисобида	100	-	≈13	-	≈13

Таҳлилдан маълум бўладики, она тили дарсларининг иккинчи турида-ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсларида умумий вақт бюджетининг атиги 13%и ўқитувчиларнинг ижодий ишларини ташкил этишга ажратилади. Буни маълум даражада қаноатли деб топса бўлади. Аммо ижодий ишларни ташкил этиш ва ўтказиш технологиясининг битта заиф томонини айтиб ўтишга тўғри келади: ўтганларни такрорлаш ва малака ҳосил қилиш дарсларининг заиф томони ўқитувчиларнинг ижодий ишларини дарс босқичларига нисбатан нооптимал ўтказишдир. Илмий-методик тадқиқотларда дарснинг ҳар бир босқичида, таълим жараёнининг ҳар бир ҳалқаси, ҳар бир даврида ўқитувчиларнинг ижодий топшириқларини ўтказиш зарурлиги уқтирилади [1.Б. 62].

Кузатишларимиз шуни тасдиқлайдики, бошланғич синф ўқитувчилари дарс турлари, ҳар бир дарс турининг ўзига хос хусусиятлари, мақсад, вазифаларини аниқ тасаввур қилиша олмайди. Шу мақсадни кўзда тутиб, она тили дарслари турлари, ҳар бир турнинг ўзига хос хусусиятлари, мақсади, вазифалари тўғрисида сўровнома ташкил этилди. Сўровномада 50 нафар олий маълумотли бошланғич синф ўқитувчилари, 50 нафар бошланғич таълим усулиёти факультетининг 4-курс талабалари иштирок этди.

Сўровномада 4 та савол берилган бўлиб, унда дарс турларининг номи кўрсатилган: биринчи дарс тури бўйича сўровнома намунаси.

1. Исмингиз, фамилиянгиз.
 2. Сиз ишлайдиган мактаб.
 3. Ўқитувчилик стажингиз.
 4. Янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарси бўйича тузилган саволларга жавоб қайтаринг.
- А. Янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарсининг асосий мақсади:
- Б. Дарс турининг асосий босқичларини кўрсатинг.
- В. Дарснинг асосий босқичларида ташкил этиладиган ижодий ишларга намуналар келтиринг.
- Г. Дарсни ижодий ташкил этиш бўйича ўз фикрингиз.

Бундай сўровномалар барча дарс турлари бўйича тузилган бўлиб, сўровномадаги саволларга тўлиқ жавоб қайтарган ўқитувчи 10 балл тўплайди, битта нотўғри жавоб учун 2,5 балл йўқотади. Сўровномада иштирок этган ўқитувчилар 4 та гуруҳга ажратилди: 1-гуруҳ олий маълумотли ўқитувчилар; 2-гуруҳ 4-курс талабалари; 3-гуруҳ-олий маълумотли ўқитувчилар; 4-гуруҳ-4-курс талабалари. Ҳар бир гуруҳ иштирокчилари маълум саволларга жавоб қайтаришди. Масалан, 1-гуруҳ олий маълумотли ўқитувчилар 1-дарс турига оид саволларга 2-гуруҳ 4-курс талабалари 2-дарс турига доир саволларга, 3-гуруҳ олий маълумотли ўқитувчилар 3-дарс турига оид саволларга, 4-гуруҳ 4-курс талабалари 4-дарс турига доир саволларга жавоб қайтаришди. Кейин сўровномалар алмаштирилди: 1-гуруҳ 2-сўровнома, 2-гуруҳ 1-сўровнома, 3-гуруҳ 4-сўровнома, 4-гуруҳ 3-сўровнома саволларига жавоб қайтаришди. Сўровнома саволлари 3-ва 4-марта алмаштирилгач, иштирокчилар барча топшириқларни тўлиқ бажарган ҳисобланди. Мактаб ўқитувчилари ва талабаларнинг берган жавобларини ўзаро таққослаш учун 1-ва 3-гуруҳ, 2-ва 4-гуруҳ иштирокчиларининг жавоблари ўзаро муқоёса қилиб ўрганилди. 1-ва 3-гуруҳ иштирокчилари берган жавобларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, олий ўқув юртининг битирувчи курс талабалари ҳамда олий маълумотли бошланғич синф ўқитувчилари дарс турлари, уларнинг мақсад ва вазифалари тўғрисида саёз тасаввурга эгаллиги аниқланди. Талаба ва ўқитувчилар ҳар бир дарс турининг ўзига хос хусусиятларини, уларнинг асосий босқичларини белгилашда жуда кўп чалкашликларга йўл қўйиши маълум бўлди. 100 нафар иштирокчидан 15 киши биринчи дарс турининг асосий босқичларини тўғри ажратган бўлса-да, дарс босқичлари билан алоқадорликда ижодий ишларни белгилашда чалкашликка йўл қўйди. Масалан, янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарсининг асосий босқичларини ажратиб, уларда ижодий ўқув топшириқларини ажратган ўқитувчилар миқдори нихоятда оз. Фикримизни тасдиқлаш учун биринчи дарс турига оид тўпланган далилларни 4-жадвал шаклида келтирамыз.

4-жадвал. Янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш дарсида ижодий ўқув топшириқларини ажратган ўқитувчилар миқдори

Анкета сўровномасида иштирок этган ўқитувчилар миқдори	Дарсининг асосий босқичлари			Дарсининг турли босқичларида ижодий ишлар зарурлигини қайд этган ўқитувчилар
	Янги ўқув материални ўрганишга тайёргарлик	Ўқув материални ўрганиш	Ўрганилган билимларни мустаҳкамлаш	
100 нафар ёки 100 %	3	4	8	15 киши ёки 15 %

Сўровномада иштирок этган ўқитувчилардан 3 нафар ўқитувчи ижодий ишларни янги ўқув материални ўргатишга тайёргарлик кўриш босқичида, 4 нафар ўқитувчи эса ижодий ишларни бевосита янги мавзунини тушунтириш жараёнида, 8 нафар ўқитувчи ижодий ишларни ўрганилган мавзунини мустаҳкамлаш билан алоқадорликда изоҳлаган. Шундай қилиб, сўровномада иштирок этган ўқитувчиларнинг 15% ижодий ишларни янги ўқув материални ўргатиш ва мустаҳкамлаш жараёнлари билан алоқадорликда тавсифлашган. Ўқитувчиларнинг дарсларини кузатиш йўли билан далиллар ($\approx 13,8\%$) билан сўровнома саволларига берилган жавобларни (15%) ўзаро таққослаш қатор хулосалар чиқаришга олиб келди: педагогик амалиётда ўқитувчиларнинг ижодий ишларини ташкил этиш билан ўқитувчиларнинг ижодий иш хусусидаги тасаввурлари бир-бирига жуда яқин: $\approx 13,8\%$ ва

15 %. Бу таълимда ижодий ишларни ташкил қилиш методикасининг аста-секин бўлса-да, ўқитувчилар фаолиятдан ўрин олаётганидан далолат беради; дидактикада, шунингдек, она тили методикасида ҳам ўқитувчилар фикрлаши (тафаккури)дан бошланган ўқув топшириғи хотирага мўлжалланган иш билан ва, аксинча, хотирага асосланган ўқув топшириғидан бошланган таълим ижодий иш билан якунланиши лозим. Бу ижодий ва ноижодий ишлар нисбатини 50%-50% кўринишида белгилаш имкониятини беради. Ижодий ва ноижодий ишларни бундай нисбат (50%-50%)да ташкил этиш таълимнинг самарадорлигини оширади. Мактаб ўқитувчиларининг фаолиятини бу даражага кўтаришнинг қатор қийинчиликлари мавжуд. Таълимни ижодий ташкил этишда ўқитувчилар фаолиятида учрайдиган қийинчиликларни тўрт гуруҳга ажратиб ўрганиш мумкин.

1-гуруҳ: таълимни ижодий ташкил этишнинг мақсади ҳамда вазифаларига оид қийинчиликлар. Бу гуруҳга ўқитувчилар ва ўқитувчиларнинг ўқув топшириқлари мақсадини ажрата олмасликлари, ўқув топшириқлари таълим жараёнининг дидактик мақсадларига мос келмаслиги, ўқув топшириқлари билан ўқув материални ўқитиш мақсади ўртасидаги номувофиклик, ўқув топшириқларида таълимнинг тараккий эттирувчанлик ва тарбиявий мақсадларини қамраб ола билмаслик каби қийинчиликлар киради.

2-гуруҳ: таълимни ижодий лойиҳалаш билан боғлиқ қийинчиликлар. Бундай қийинчиликлар сирасига ўқув материали мазмунини ижодий ишлар тизимида айланттириш технологиясини билмаслик, айнан олинган ижодий ишнинг ўқув топшириқлари тизимидаги ўрнини аниқлай олмаслик, тил таълими шароитида ноижодий ва ижодий ишларни оптимал қўшиб ўтказиш методикасини тушунмаслик, танланган ўқув топшириқларининг ўқув материални ўзлаштириш логикасига мос келмаслиги.

3-гуруҳ: она тили таълими мазмунини таълим жараёни хусусиятларига мувофиқлаштиришга оид қийинчиликлар. Бундай педагогик, методик қийинчиликлар сирасига ўқув ишларининг дарс тури, дарс босқичларига мос келмаслиги, таълимга татбиқ қилинган ўқув топшириқларининг барча функцияларини комплекс амалга ошира олмаслик, ижодий топшириқларни бажаришда ўқитувчиларнинг ёш, индивидуал хусусиятлари, реал ўқув имкониятларини аниқ ўрганмаслик, таълим жараёнининг барча босқич, даврларида ижодий топшириқлардан унумли фойдаланмаслик каби ҳолатларни ўз ичига олади.

4-гуруҳ: таълим натижаларини объектив қайд этиш ва баҳолашга доир қийинчиликлар. Бундай қийинчиликлар қаторига таълимдан кутилган натижани назорат қилишга оид мақсадлар тизими методик жиҳатдан ишлаб чиқилмаганлиги, таълим натижаларини қайд этишда анъанавий ва янги усуллар (рейтинг назорати, тест синови)дан фойдаланиш йўллари тажрибада ўрганилмаганлигини кўрсатади.

Бир гуруҳда анъанавий методика асосида, иккинчисида она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш воситасидан фойдаланиб дарс ўтиб, келгуси дарсда ўқувчиларнинг олдинги дарс бўйича олган билимлари текширилганда тажриба гуруҳи ўқувчиларининг ўзлаштириш даражаси юқори бўлганлиги аниқланди. Кузатишлар, назорат ишларининг натижалари, ўқитувчи ва ўқувчилар билан ўтказилган суҳбатлар натижасида она тили дарсларини педагогик ва методик жиҳатдан асосланган лойиҳалар замирида ташкил қилганда ўқувчилар билим савиясини ошириш мумкин деган фикрга келдик.

Ўқувчи ва ўқув материалнинг ўзаро таъсири яхлит тизим сифатида ўқиш фаолиятдан ҳам, ўқув материалдан ҳам кенг, мазмундор ҳодисадир. У икки томонлама жараён бўлиб, ўз моҳиятига кўра ҳам ўқув фаолияти, ҳам ўқув материали жиҳатидан таҳлилни тақозо этади.

Ўзаро таъсирни ўқиш фаолияти нуқтаи назаридан таълил қилиш унинг ўзига хос мақсад, восита натижаларини аниқлаш, ажратиш имкониятини беради. Шу йўл билан қайд этиладиган дидактик билимлар ўқиш фаолиятининг жараёний тавсифи саналади. Ўқувчи ва ўқув материалнинг ўзаро таъсири ҳаракатида уч хил босқич ажратилади. Дастлабки босқич — олдин ўзлаштирилган билим, кўникма ва малака, ҳаётий тажриба, нарса-ходисалар билан муомала қилиш йўллари фаоллаштириш. Бошланғич синфларда билим, фаолият усули, ҳаётий тажрибаларни фаоллаштириш боланинг ўқув материални ўрганишга киришувидаёқ таълимда ижод элементларидан фойдаланишни, бинобарин, тафаккурини ишга туширишни таъминлайди. Ўқув предметларининг ҳар бирида болаларни фаоллаштиришнинг ўзига хос воситалари мавжуд: а) она тилида — ўрганилаётган мавзуга оид фактларни болаларнинг эсига тушириш; мавзуга оид фактларни матндан ажратиб ёзиш; ўтилган ва янги мавзуга оид фактларни ўзаро чоғиштириш ва ш.к.; б) йил фасллариининг ўзига хос хусусиятларини эсга тушириб айтиб бериш; диспарат — бир-бирини тақозо этадиган зиддиятли ходисаларни ўзаро чоғиштириш (мас., қиш ва ёз); болаларнинг ҳаётий тажрибаларидан келиб чиқиб муаммолар кўйиш, топшириқларни бажартириш.

Дастлабки босқичда бажариладиган интеллектуал, амалий ишларнинг асосий мақсади ўқувчини таълим субъектига айлантиришдан иборат. Шу билан бирга, бундай ишлар болаларни фаол таълимга тайёрлайди, таълимнинг бошланишиданок тафаккурни ишга туширади, мотив ва эмоцияларнинг, билиш эътиёжларининг шаклланишига олиб келади, бола ўз фаолиятининг янги ходиса билан тўқнашганини англайди, у мустақил фикрлай бошлайди. Мустақил фикрлаш ўз фаолиятини ишга тушириш ва ижодий фаолият ўртасидаги детерминик — сабабиятли боғланишларнинг амал қилишини таъминлайди. Зотан, "тафаккур объектни онгда фаол тиклаш акти бўлиб, у субъект ва объектнинг ўзаро таъсири жараёни шаклида амал қилади" [3. Б.177]. Билиш жараёнидаги олдинги босқичнинг яқунланиши навбатдаги босқичнинг бошланишига олиб келади. Ўқув материалларини ўрганиш бошланган пайтданок болаларни ижодий фикрлашга йўллаш таълимнинг нарса-ходисалар ўртасидаги сабабиятли боғланишларни ажратиш, таълил қилиш шаклини олишини таъминлайди. Ўрганилаётган объект ва унинг онгдаги тасвири ўртасидаги боғланишларни қайд этиш, боғланишларнинг дастлабки таълими бола билишида детерминик — сабабиятли занжирнинг бошланғич нуқтаси саналади.

Ўрта босқич — бу ўзаро таъсирнинг икки нуқта — унинг бошланиш ва яқунланиш нуқталари ўртасидаги ғаракатидир. Ўқувчи хатти-ҳаракатининг ўқув материалга йўналиши, бундай ҳаракатнинг самарадорлиги дастлабки босқичда эришилган натижаларга — фаоллаштирилган билим, фаолият усуллари ҳаётий тажрибаларга кўп жиҳатдан боғлиқ. Агар ўқувчи дастлабки босқичда кўйилган муаммони, янги билимларни ўрганиш зарурлигини англаса, ўрта босқичда муаммони бажариш йўли, билимларни ўрганиш воситаларини танлайди. У ёки бу усулни, воситани танлаш бола тафаккурининг эвристиклик — топқирлик лаёқатига ҳам боғлиқ. Болаларга альтернатив фикрлаш йўллари, жуда кўп воситалар орасидан энг зарурини танлашни ўргатиш тафаккурнинг топқирлик лаёқатини тарбиялаш омилларидан саналади.

Ўрта босқичда ўқувчининг таълим субъекти мавқеини давом эттириш вербал таълимни

чегаралашни тақозо этади. Шу мақсадда диалогдан фойдаланиш, муаммоли саволларни ўртага ташлаш, муаммо ва топшириқларни бажартириш каби усул, воситалардан фойдаланилади, болалар диққати ўқув материални мустақил талил этишга, мавзуга доир фактларни ўзаро чоғиштириш, ажратишга тортилади. Шу йўл билан субект ва объект муносабати ишлай бошлайди.

Сўнги босқич — муаммоларнинг қўйилиши, топшириқларнинг бажарилиши, диалогда иштирок этишдан қайд қилинган билимлар, чиқарилган хулосалардир. Анъанавий талим тизимида болаларнинг билимини назорат қилиш ўзлаштиришнинг давоми сифатида ташкил этилади. Ижодий талимда натижа билиш жараёнидан ажратилиши лозим. Натижани билиш жараёнидан ажратиш ўқувчилар фаолиятини илмий иш билан машғул олимлар фаолиятига яқинлаштириб ташкил этиш, болаларда мустақил ишлаш, фикрлаш қобилиятларини ўстириш ҳамда тарбиялашга кенг имкониятлар яратади. Ўзаро тасирни ўқув материали нуқтаи назаридан систем таҳлил қилиш, ўзлаштириш жараёнининг қуйидагича ҳолатларини қайд этиш имкониятини беради.

Физиологик нуқтаи назар. Бу бошланғич нуқта бўлиб, у ўқувчининг ўрганилаётган объект — ўқув материали билан тўқнашувига тўғри келади. Тўқнашув орқали бола шундай ўқув материали мавжудлиги, уни ўзлаштириш зарурлигини англайди. Физиологик жиҳатдан ўқувчи учун, асосан, икки хил восита мавжуд: олдинги билим, ҳаётий тажрибани фаоллаштириш; нарсалар ёки уларнинг белгилари — ёзув билан муомала қилиш.

Психологик нуқтаи назар. Бу ўзаро тасирнинг бошланиш ва яқунланиш нуқталари ўртасидаги масофа. Ҳозирги ананавий талим амалиётида шу масофа ўта қисқартирилади (бу ҳодисани янги мавзу хат тахтага ёзилгач, ўқитувчи томонидан зудлик билан изоҳлашида кўрамиз). Аслида эса ижодий фаолият, унинг ядроси — ижодий тафаккур шу босқичда амал қила бошлайди. Ана шу туфайли ўқув материални психологик таҳлил қилиш нисбатан узоқ муддатда ўтказилиши лозим. Зеро, ўқувчилар ўқув материали моҳиятини психологик таҳлил жараёнида тушунадилар. Агар физиологик нуқтаи назардан бола мавзунини тингласа, психологик жиҳатдан уни тушунади. Бу ерда ҳам икки хил восита ажратилади: нарса — белгилар билан муомала қилиш; билишнинг психологик механизмлари — анализ, синтез, таққослаш, абстракциялаш, конкретлаштириш ва ш.к.

Методик нуқтаи назар. Топшириқ, муаммоларни бажариш, саволларга жавоб излаш йўли билан билимларни қайд этиш, эришилган натижани талил қилиш. Дидактик нуқтаи назардан ҳам ижодий талимда икки хил восита ажратилади: муаммо ёки топшириқни шакллантиришда ишлатилган тушунчалар воситасида фаолият кўрсатиш; мантикий усуллар — таққослаш, индуктив ёки дедуктив хулоса чиқариш. Методик нуқтаи назардан муаммо, топшириқларни бажаришда мантикийлик устун туради. Ўқувчилар ижодкорлигини тарбиялаш ўзаро таъсир аспектиларини, унинг қандай босқич, воситалар асосида амал қилишини билишни мутлақо зарурият қилиб қўяди. Таълим жараёнида болалар ижодкорлиги муаммо, топшириқларни англаш ва тушунишдан хулосалар чиқаришга, чиқарилган хулосаларни яна амалиётда синаб кўришга қараб боради.

Юқорида баён қилинган концепцияга мувофиқ она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш муаммосини тадқиқ қилишда уч асосий йўналишни ажратамиз: биринчи йўналиш — таълим субъектлари — ўқитувчи ва ўқувчиларнинг “лойиҳавий таълим”ни амалга оширишга оид ишларни қамраб олади. Ўқитувчи ва ўқувчиларнинг лойиҳавий таълим ҳақидаги тасаввурларини шакллантирмасдан туриб, таълимнинг самарадорлигини таъминлаб бўлмайди. Иккинчи йўналиш таълим мазмунига, айни ҳолатда она тили ўқув предмети мазмунига педагогик ишлов бериш ва лойиҳалаш

жараёни билан дахлдор. Бу йўналишга кўра лойиҳалаш воситасида таълимни ташкил этиш, бошқариш, назорат қилиш принцип, восита, методларини ўрганишни қайд этамиз. Учинчи йўналиш “она тили таълимида ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш таълимнинг энг самарали воситаси” деб қараш билан боғлиқ тасаввурлардир. Шу тасаввур бўйича ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини лойиҳалаштириш ўқув ишларининг сифатини яхшилаб, самарадорлигини ошириш шарт-шароитларини ўрганишни тушунамиз. Қайд қилинган йўналишлар бўйича тадқиқотни ташкил этиш ва ўтказиш, шубҳасиз, она тилини ўқитишни лойиҳалаштиришнинг назарий асосларини баён қилишга олиб келади.

Адабиётлар

1. SH.M. FARMONOVA. Improvement of Professional Thinking in Future Teachers International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology. 7. 05. –р. 251-257.
2. Shabon Farmonova. THE TOLE OF THE PROJECT TEACHING TOOL IN DEVELOPING THE COMMUNICATIVE CULTURE OF FUTURE TEACHERS. Scientific Bulletin of Namangan State University. 2019. Том 1. Номер 6. 434-441
3. Shabon Farmonova. Opportunities for the Development of the Communicative Culture of Future Teachers through the Design of Teaching. International Journal of Culture and Modernity. 2021/12/14. Том 1. Номер 6. 434-441
4. Shabon Farmonova. Pedagogical and Innovative Activities in Project Education. International Journal of Culture and Modernity. 2021. Том 1. Номер 6. 176-180.
5. Farmonova, Shabon (2019) "THE TOLE OF THE PROJECT TEACHING TOOL IN DEVELOPING THE COMMUNICATIVE CULTURE OF FUTURE TEACHERS," Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 1 : Iss. 6 , Article 79.
6. Kamroev A. STUDENTS' CREATIVE ACTIVITIES IN DESIGNING MOTHER TONGUE EDUCATION //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 7. – С. 285-296.
7. Adizov B. R., Khamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students //Ilmiy xabarnoma. – С. 69.
8. Azimov Y. Namroyev A//Husnixat va uni oqitish usuliyoti (Maruza matnlari). – 2003.
9. Хамраев А. Моделирование деятельности учителя при проектировании творческой деятельности учащихся //Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. – 2018. – №. 2. – С. 23-26.
10. ҲАМРОЕВ А. БОШЛАНҒИЧ СИНФ ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ МЕТОДИК МУАММО СИФАТИДА //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 1. – №. 1.
11. Namroyev A. R. Designing students' creative activity in primary school mother tongue education as a methodological problem //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11.
12. Namroyev R. A., Qoldoshev A. R., Hasanova A. M. Methods of teaching 1st grade students to use writing tools effectively //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2021. – Т. 10. – №. 1. – С. 168-174.

13. Hamroyev A. Quality and effectiveness for design of learning outcomes in the language teaching //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – Т. 11. – №. 1. – С. 549-558.
14. Hamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – Т. 2019.
15. Kamroev A. STUDENTS' CREATIVE ACTIVITIES IN DESIGNING MOTHER TONGUE EDUCATION //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 7. – С. 285-296.
16. Adizov B. R., Khamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of student's //Iltiy xabarnoma. – С. 69.
17. Azimov Y. Hamroyev A //Husnixat va uni oqitish usuliyoti (Maruza matnlari). – 2003.
18. Хамраев А. Моделирование деятельности учителя при проектировании творческой деятельности учащихся //Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. – 2018. – №. 2. – С. 23-26.
19. ҲАМРОЕВ А. БОШЛАНҒИЧ СИНФ ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ЛОЙИҲАЛАШТИРИШ МЕТОДИК МУАММО СИФАТИДА //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 1. – №. 1.
20. Hamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – Т. 2019.